

ІНВАНІАНТНИЙ ХАРАКТЕР СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕНЬ УЗАГАЛЬНЕНОГО ЗМІСТУ

*Актуальність дослідження зумовлена необхідністю детального аналізу семантичної структури речень узагальненого змісту як вагомого чинника, релевантного для вираження різними конструкціями узагальненого змісту. Мета статті — визначити семантико-синтаксичні ознаки речень узагальненого змісту. Для досягнення цієї мети передбачається розв'язати такі завдання: окреслити наповнюваність поняття **речення узагальненого змісту** з урахуванням досягнень сучасної лінгвістичної науки; простежити закономірності організації семантичної структури речень узагальненого змісту; представити семантичну структуру речень узагальненого змісту як інваріантну для конструкцій різної формальної будови, що утворюють один змістовий тип.*

Ключові слова: актуалізаційні модусні категорії, диктумний зміст, змістовий тип, модусний зміст, семантична структура.

Юрчишин Т. В. Инвариантный характер семантической структуры предложений обобщённого смысла. *Актуальность исследования обусловлена необходимостью детального анализа семантической структуры предложений обобщённого смысла как важного фактора, релевантного для выражения разными конструкциями обобщённого смысла. Цель статьи — определить семантико-синтаксические признаки предложений обобщённого смысла. Для достижения этой цели необходимо выполнить следующие задания: определить наполнение понятия **предложения обобщённого смысла** с учётом достижений современной лингвистической науки; проанализировать закономерности организации семантической структуры предложений обобщённого смысла; представить семантическую структуру предложений обобщённого смысла как инвариантную для предложений разной формальной структуры, которые формируют один смысловой тип.*

Ключевые слова: актуализационные модусные категории, диктумный смысл, модусный смысл, смысловой тип, семантическая структура.

Yurchyshyn T. V. The invariant character of semantic structure of generalized content sentences. *The actuality of this article is determined of necessity of the detailed analysis of semantic structure of generalized content sentences as a ponderable factor relevant for expression of the generalized content in different constructions. Purpose of the article is to define semantic and syntactic signs of generalized content sentences. For achievement of this purpose it is foreseen to untie such tasks: to define meaning of concept generalized content sentences taking into account achievements of modern linguistic science; to analyze conformities mechanisms, which determine the actualization of generalized content; to present the semantic structure of suggestions of the generalized maintenance as invariant for the constructions of different formal structure, which form one semantic type.*

Keywords: actualized modus categories, dictum content, modus content, semantic structure, semantic type.

На сучасному етапі розвитку синтаксичної науки утвердився багато-аспектний аналіз речення з урахуванням формального, семантичного й комунікативного рівнів його організації. До конструкцій, які ще не стали об'єктом такого всебічного аналізу в україністиці, належать речення узагальненого змісту.

Узагальнення змісту, репрезентоване реченнєвою структурою, традиційно узгоджується з поняттям узагальнено-особового речення. Водночас останнім часом увага синтаксистів зосереджується на тому, що узагальнення змісту репрезентується в структурі всіх типів речень — простих односкладних (особових, безособових, інфінітивних) та двоскладних, складносурядних, складнопідрядних і безсполучникових.

У межах лінгвістики сутність подібних реченнєвих структур досліджувалася та осмислювалася з різних позицій. Речення узагальненого змісту корелюють з іншими номінаціями, зокрема з пареміями (афоризмами, сентенціями, прислів'ями, максимами), абстрактно-авторськими реченнями, універсальними реченнями, загальнореферентними висловленнями. Серія робіт мовознавців присвячена дослідженню речень узагальненого змісту саме з пареміологічного погляду (В. Бондаренко [1: 73-77], О. Дуденко [2], Г. Садова [3]). Речення узагальненого змісту як паремії досліджують також у контексті мовленнєвої діяльності (Г. Сидоркова [4], О. Мерзлікіна [5]). До аналізованих конструкцій часто застосовується фразеологічний підхід, орієнтований на виявлення, систематизацію й теоретичне осмислення їх як стійких, відтворюваних одиниць. У колі дослідницьких зацікавлень перебуває функціонування речень узагальненого змісту на фразеологічному рівні як афористичного мовного масиву (В. Калашник [6: 94-97], Н. Шарманова [7: 58-61]). Структурну та семантичну специфіку так званих абстрактно-авторських речень виявляє в дисертаційній роботі О. Олійник [8]. У філологічній літературі наявні фрагменти аналізу «універсальних речень» в системі художнього тексту (В. Шмаріна [9], Ю. Бірюкова [10: 169-174]). Опис загальнореферентних висловлень в логіко-семіотичному аспекті здійснили О. Падучева [11] та Л. Лебедева [12: 81-89]. Однак відсутні комплексні дослідження речень узагальненого змісту на власне синтаксичному рівні.

Актуальність дослідження зумовлена потребою в систематизації поодиноких міркувань синтаксистів щодо відсутності визначальних структурних особливостей речень, які репрезентують узагальнення. На цій основі актуалізується необхідність детального аналізу семантичної структури речень узагальненого змісту як вагомого чинника, релевантного для вираження різними конструкціями узагальненого змісту.

Мета статті — визначити семантико-синтаксичні ознаки речень узагальненого змісту.

Для досягнення цієї мети передбачається розв'язати такі завдання:

1) окреслити наповнюваність поняття *речення узагальненого змісту* з урахуванням досягнень сучасної лінгвістичної науки;

2) простежити закономірності організації семантичної структури речень узагальненого змісту;

3) представити семантичну структуру речень узагальненого змісту як інваріантну для конструкцій різної формальної будови, що утворюють один змістовий тип.

Семантична структура речень узагальненого змісту інваріантна для синтаксичних конструкцій різної будови. Порівняй: — *Минулих літ не повернеш*

(Л. Лежанська) – узагальнений зміст пов'язаний зі структурою простого речення, яке в традиційній синтаксичній класіології номінується як односкладне узагальнено-особове. – *Та про що тобі думати? Чи у тебе жінка, чи воли? Живи та й годі!* – **Звісно ж, про життя треба думати.** Дивак ти якийсь (А. Макаренко) – узагальнений зміст репрезентує просте односкладне безособове речення. *Так і Варська живе тепер у чийсь пам'яті, так, може, і він колись... Махнув рукою.* – **«Також думки! – Живий живе гадати мусить».** Пригадалася Марина, і пішов на обід (Б. Лепкий) – узагальнення пов'язане зі структурою простого двоскладного речення. *Ганя втерла заплакані очі: «Зайвий сентимент! Життя треба брати таким, як воно є, не заохочувати від нього Бог вість чого...»* (Б. Лепкий) – конструкція узагальненого змісту відповідає структурі складного речення.

Семантичну однотипність формально відмінних синтаксичних одиниць виявляють різні аспекти їх змістової організації. Зокрема, диктумний зміст узагальнених конструкцій становлять ситуації-еталони. Так, пропозиція речення *Минулих літ не повернеш* є моделлю еталонної ситуації, пов'язаної з неблаганним плином часу. Пропозиція реченнєвої структури *Звісно ж, про життя треба думати* є моделлю еталонної ситуації – умовиводу про сенс та вартість життя. Пропозитивний зміст конструкції *Живий живе гадати мусить* становить умовивід про покликання людини під час її життя на землі. Поліпропозитивна структура *Життя треба брати таким, як воно є, не заохочувати від нього Бог вість чого* представляє складні еталонні ситуації дійсності, що становлять собою висновки про життєву позицію та ціннісні орієнтації.

З погляду модусного змісту розглядувані конструкції реалізують явище нейтралізації протиставлень у системі актуалізаційних модусних категорій – персоналізації, просторової та часової локалізації. Порівняй: *Звісно ж, про життя треба думати* – об'єктний компонент змісту позбавлений актуалізації (життя взагалі, а не чиєсь конкретно життя), інші неактуалізовані компоненти змісту не експлікуються (порівняй: *Завжди і скрізь всім треба думати про життя*). *Живий живе гадати мусить* – неактуалізованість суб'єктної та об'єктної синтаксем маркується лексично, неактуалізованість, пов'язана з узагальненням стосовно часу та простору, узгоджується з незаміщенням лексем у відповідних синтаксичних позиціях (порівняй: *Завжди і всюди живий живе гадати мусить*). *Життя треба брати таким, як воно є, не заохочувати від нього Бог вість чого...* – лексично маркується неактуалізованість об'єкта (життя взагалі, а не чиєсь конкретно), неактуалізованість суб'єкта, просторової та часової локалізації позначена незаміщенням відповідних синтаксичних позицій (порівняй: *Життя нам всім треба завжди і всюди брати таким, як воно є, не заохочувати від нього Бог вість чого*).

У змістовій структурі всіх наведених конструкцій актуалізується модусна категорія авторизації, що корелює з персуазивністю, – загальновідомою сентенція пов'язується з достовірним джерелом її отримання. Так, у конструкції *Звісно ж, про життя треба думати* простежується функціонування в позиції авторизаційного предиката лексеми *звісно* як контекстуального

синоніма слів *знати*, *вірити*, що вказує як на джерело інформації, так і на її достовірність. Суб'єктна лексема, що пов'язана з інтерпретацією інформації як загальновідомої, не експлікується (порівняй: *Ми знаємо, що про життя треба думати*). У реченнєвій структурі *Минулих літ не повернеш* авторизаційний суб'єкт та предикат не експлікуються. Однак мовна компетенція дозволяє їх передбачити, домислити в механізмі узагальнення (порівняй: *Всім відомо, що минулих літ не повернеш*). Аналогічне явище простежується в конструкціях *Живий живе гадати мусить. Життя треба брати таким, як воно є, не заохочувати від нього Бог вість чого*. Інформація, представлена в них, подається об'єктивовано, абстрагуючись від автора, як загальновідомо. Мовець вважає зайвим вербалізувати джерело та спосіб отримання інформації, однак на основі мовної компетенції їх легко експлікувати (порівняй: *Всі знають, що живий живе гадати мусить. Ми знаємо, що життя треба брати таким, як воно є, не заохочувати від нього Бог вість чого*).

Всі аналізовані конструкції однаково виявляють соціальну модусну категорію – демонструють самовираження мовця як частини генералізованої спільноти суб'єктів, що тим самим мотивує його право керувати поведінкою адресата. Порівняй: *Минулих літ не повернеш. Живий живе гадати мусить. Життя треба брати таким, як воно є, не заохочувати від нього Бог вість чого* **Всі знають (а, отже, і я, і ти)**, що *минулих літ не повернеш/про життя треба думати/живий живе гадати мусить/життя треба брати таким, як воно є, не заохочувати від нього Бог вість чого*. У свідомості слухача постають імплікатури на зразок: *Це відомо всім, а отже, і мовцеві, і мені. Тому потрібно прислухатися до такої інформації, не жаліти втрачених років/думати про нагальні буденні справи/реально сприймати життя*. Водночас мовець знімає з себе відповідальність за проголошену інформацію, оскільки не він безпосередньо є її автором, а широкий загал.

Можна стверджувати, що різна формальна будова розглянутих синтаксичних конструкцій узгоджується з їх однотипною семантичною організацією. Отже, семантична структура речень узагальненого змісту мислиться як інваріант, релевантний для виділення ряду синтаксичних конструкцій, що сприймаються як варіанти. Зокрема, такими виступають:

1) структурно-семантичні різновиди простих односкладних речень, предикативна основа яких узгоджується з мінімальними схемами однокомпонентного блоку та їх регулярними реалізаціями, наприклад: *На ділі каймося, не на словах* (Леся Українка); *Народ не вибирають* (Л. Костенко); *Любові легкого шляху не треба* (Леся Українка); *Не повернути нам минулих літ* (Л. Лежанська);

2) прості двоскладні речення, предикативна основа яких узгоджується з мінімальними схемами двокомпонентного блоку та їх регулярними реалізаціями, наприклад: *Все згадує себе в свою найкращу пору* (Л. Костенко); *Бідні вміють поділитися останнім* (О. Сенатович); *Все минує: і значуще, і дрібне* (О. Сенатович); *Усі вмирають рівні перед Богом* (Леся Українка); *Чекати ніколи не пізно* (Л. Лежанська); *Божя мати у праві милувати й карати* (Л. Шевело); *Поет не може бути власністю* (Л. Костенко);

3) усі типи складних речень, наприклад: *Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки* (Л. Костенко); *Жінки в любові – наче повінь, що не виходить з берегів* (О. Кушнір); *Бог свято дає, щоб бавитись* (Леся Українка); *Коли люди в небезпеці, їх злагода – міцніші фортеці* (Л. Шевело); *Якщо кохаєш – знайдеш без адрес* (Л. Костенко); *Що правда, то не гріх* (Леся Українка); *Не вірте збігам, збіги випадкові* (Л. Костенко).

При цьому семантична структура складних речень представляє складні ситуації дійсності, що осмислюються як взаємозв'язок кількох ситуацій. Загалом у складних реченнях простежуються три варіанти формування узагальненого змісту: 1) обидві предикативні частини позначають типові ситуації дійсності, а змістові відношення, які їх поєднують, постають як узагальнені; 2) змістові відношення між двома предикативними частинами сприймаються як узагальнені при тому, що узагальненню підлягає лише значення однієї з них; 3) жодна з предикативних частин не виявляється як речення узагальненого змісту – узагальнення стосується лише змістових відношень, якими вони пов'язані.

Загалом продукується висновок, що речення узагальненого змісту не мають визначальних особливостей структури та узгоджуються з різноманітними синтаксичними конструкціями. Натомість вагомим чинником для окреслення їх статусу є закономірності семантичної організації. Це дає підстави вивчати їх як один змістовий тип – «узагальнені конструкції».

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бондаренко В.Г.** О варьировании пословиц со структурой односоставных предложений / В.Г. Бондаренко // Русский язык в школе. – 1988. – № 6. – С. 73-77.
2. **Дуденко О.В.** Номінативна та комунікативна природа українських паремій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Дуденко Ольга Вікторівна; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 17 с.
3. **Садова Г.Ю.** Семантико-синтаксична організація компаративних паремій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова» / Садова Галина Юріївна; Національна академія наук України. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К., 2006. – 16 с.
4. **Сидоркова Г.Д.** Прагматика паремій: пословицы и поговорки как речевые действия. – автореф. дисс. на соискание научн. степени д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Сидоркова Галина Дмитриевна; Краснодарский государственный университет. – К., 1999. – 53 с.
5. **Мерзлікіна О.В.** Комунікативно-прагматичний аспект функціонування прислів'їв у художніх текстах (на матеріалі творів М. Сервантеса): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови» / Мерзлікіна Ольга Володимирівна; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 14 с.
6. **Калашник В.С.** Структурно-функціональні різновиди афоризмів / В.С. Калашник // Культура слова. - Київ: Наукова думка, 1989. – Вип. 36. – С. 94-97.
7. **Шарманова Н.М.** Категорія адресантності в комунікативній природі афоризму / Н.М. Шарманова // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія Філологія. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2006. – № 745. – Вип. 49. – С. 58-61.
8. **Олійник О.О.** Абстрактно-авторські речення в художньому мовленні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Олійник Ольга Олександрівна; Одеський державний університет ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 1999. – 16 с.
9. **Шмарина В.И.** Универсальное высказывание и средства

его выражения (на материале английского языка): автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.00 «Языкознание»/ Шмарина Виктория Ивановна; Московский государственный университет. — М., 1975 — 18 с. 10. **Бирюкова Ю.А.** Общесмысловое высказывание в строе художественного текста: на м-ле англ. языка: дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук: 10.02.04 / Бирюкова Юлия Андреевна. — Москва, 1998. — 194 с. 11. **Падучева Е. В.** Высказывание и его соотносённость с действительностью / Е.В. Падучева. — М.: «Наука», 1985. — 271 с. 12. **Лебедева Л.Б.** К проблеме общерферентных высказываний / Л. Б. Лебедева // Вопросы языкознания, 1986. — №2. — С. 81-89.

Юрчишин Тетяна Василівна — кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов та професійної комунікації, Тернопільський національний економічний університет. Україна, 46012, м. Тернопіль, вул. Золотогірська, 7/27.

E-mail: jur-tan@mail.ru

tel: +380671607957

<http://orcid.org/0000-0003-3299-0486>

Yurchyshyn Tetyana Vasylivna — Doctor of Philology, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Foreign Languages and Professional Communication, Ternopil National Economic University. Ukraine, 46012, Ternopil, Zolotogirska Str., 7/27.